

СВОЄРІДНІСТЬ СУДОВОЇ ВЛАДИ ЯК ГІЛКИ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ

САПАРОВА Анастасія Олександрівна - кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри теорії права, міжнародного права та приватного права Київського міжнародного університету

<https://orcid.org/0000-0001-5569-8192>

ТИМЧУК Артем Олександрович - студент магістратури Навчально-наукового інституту міжнародних відносин та права Київського міжнародного університету

DOI: <https://doi.org/10.32782/LAW.UA.2024.1.1>

Судова влада України є самостійною, незалежною сферою публічної влади й становить сукупність повноважень по здійсненню правосуддя, тлумаченню норм права, з відповідними контрольними повноваженнями спеціальних органів – судів. Судову владу необхідно розглядати як самостійну та незалежну гілку державної влади, створену для вирішення, на основі закону, соціальних конфліктів між державою і громадянами, самими громадянами, юридичними особами; контролю за конституційністю законів; захисту прав громадян у їх взаємовідносинах з органами виконавчої влади та посадовими особами; контролю за дотриманням прав громадян при розслідуванні злочинів і проведенні оперативно-розшукової діяльності; встановлення найбільш значущих фактів і станів. Судова влада в сучасному суспільстві, будучи інтегрованою в державний механізм, має виконувати функцію посередника в суперечках між учасниками суспільного життя і є доволі ефективним засобом примирення і розв'язання соціальних конфліктів. У цьому вбачається головна соціальна цінність правосуддя і основна причина, через яку суб'єкти соціального життя конституують судову владу. Водночас судова влада (як і інші гілки влади) та структури громадянського суспільства є генетично пов'язаними. У суспільстві, де немає місця для громадянської ініціативи, не може існувати і незалежна судова влада, а значне поширення нігілістичних настроїв масової свідомості щодо легальних форм задоволення своїх потреб і захисту

інтересів руйнує фундамент існування судової влади.

Ключові слова: судова влада, правосуддя, народовладдя, орган держави.

Постановка проблеми

Реформа судової влади є однією з важливих сходинок на шляху модернізації нашої держави. Вона покликана забезпечити надійний, простий і доступний захист прав і свобод громадян, а також правовий захист підприємств, установ і організацій від будь-яких неправомірних посягань. Судова влада повинна слугувати народові України. Її діяльність має бути налаштована на простий, доступний і ефективний захист конституційних прав і свобод людини і громадянина на принципах європейських стандартів законності і справедливості. З огляду на це пріоритетним напрямом для поступу нашої держави (з урахуванням її суверенних та національних інтересів) є формування виважених наукових підходів, обґрунтування її подальшого впровадження відповідних концепцій розвитку судової влади, її функцій, ефективної структури системи органів.

Правосуддя в Україні здійснюється судом, як носієм судової влади, за допомогою конституційного, цивільного, адміністративного, господарського та кримінального судочинства. Незалежно від процесуальних форм здійснення правосуддя його конституційні основи проявляються в цілях і принципах, закріплених в Основному Законі нашої країни. При цьому визначальну роль

відіграє цільова спрямованість процедури здійснення правосуддя. Ці принципи, будучи основними початками побудови судового процесу, разом із тим відіграють підлеглу роль щодо цілей правосуддя, під яким слід розуміти суспільно необхідний і бажаний результат процесуальної діяльності суду та інших учасників розгляду та вирішення справи. За своєю суттю принципи призначені саме для вираження процесуальних цілей і визначення методів їх здійснення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Основи наукових уявлень про співвідношення різних видів влади в державі були поступово сформовані у вже «класичних» для правової науки працях Арістотеля, Платона, Ш. Монтеск'є, Дж. Локка, Ж.-Ж. Руссо, А. Гамільтона, Дж. Медісона, І. Канта, Г. Гегеля та багатьох інших. Варто зауважити, що кожен підхід запропонований мислителями, філософами, юристами щодо взаємодії видів влади, опосередкований ступенем розвитку правової науки, державно-правовою практикою певного історичного періоду або конкретної держави.

У сучасній вітчизняній правовій доктрині питання демократично-правової трискладової теорії державної влади вельми досліджені в галузі конституційного права. Водночас теоретико-правові положення щодо співвідношення складових державної влади в демократичній, правовій державі залишаються малодослідженими. Одним із небагатьох їх науковий аналіз здійснив В. В. Ладиченко [6], який звернувся до питання специфіки поділу державної влади.

Серед новітніх досліджень, які стосуються окремих правничих аспектів співвідношення складових державної влади, можна також відмітити наукові підходи О. Н. Євтушенко [2], В. В. Забарського [3], В. М. Лавговського [5] та інших.

Мета і завдання дослідження

Метою цієї статті є спроба встановлення правової природи, конститутивних рис, функціональних й інституційних особливостей, стану доктрини, ключових проблемних питань, перспектив їх вирішення, а також

стратегій можливого подальшого розвитку дискурсів судової влади.

Виклад основного матеріалу

Розвиток ідеї про «владний характер» судової діяльності одним із перших у вітчизняній юридичній науці аргументовано показав В. С. Смородинський. На основі дослідження генези розвитку судової влади та її призначення на різних етапах розвитку суспільства науковець обґрунтував визначення влади в сучасному демократичному суспільстві не як панування, а як суспільно корисний ефективний вплив уповноважених суб'єктів на свідомо уповноважуючих їх на такий вплив інших суб'єктів на основі спільних інтересів [8, с. 16].

У цьому контексті В. С. Смородинський запропонував розуміння судової влади як вирішального впливу на підвладних суб'єктів, що має легальний, легітимний і правовий характер і здійснюється з метою захисту прав і свобод громадян або інших суспільних цінностей. Найважливішою характеристикою судової влади В. С. Смородинський визначив її легітимність (наявність позитивного сприйняття влади з боку підвладних).

Відомий правник, професор конституційного права Паризького університету Ф. Люшер досліджував два аспекти принципу розподілу влади – функціональний і органічний. У функціональному плані цей принцип означає, що кожна влада має монополію на здійснення присвоєної їй функції, яку інші влади не можуть виконувати ні за яких обставин. «Законодавець творить усі закони, уряд забезпечує їх виконання, суддя виносить по них рішення, аж до того, що може притягувати до суду й членів законодавчих органів, і членів уряду в якості приватних осіб» [7, с. 37].

Функції кожної гілки влади є особливостями, що відрізняють її від функціонального призначення двох інших гілок.

Разом із тим, як стверджує Л. Грудцина, в організаційному сенсі аспект розподілу влади означає, що кожна з державних влад зобов'язана поважати незалежність іншої влади; законодавець не має права втручатися у функції уряду або направляти судді свої

розпорядження; уряд не вправі призупиняти застосування законів та втручатися в діяльність органів правосуддя; суддя не може притягнути до суду ані законодавчий орган, ані уряд [1, с. 84].

З цього приводу Ф. Люшер визнає протистояння двох концепцій розподілу влади – французької і американської, – що пояснюється, головним чином, різною оцінкою ролі судової влади в цих країнах [7, с. 45].

У США взяв гору функціональний підхід до цієї концепції, оскільки там суддя вправі судити як законодавця, так і уряд. Навпаки, у Франції революціонери вважали, що судді забороняється «перешкоджати виконанню законів» або порушувати діяльність апарату управління. Це призвело до того, що, поперше, суддя був відсторонений від контролю за конституційністю законів, а по-друге, принцип розподілу влади був доповнений ще і відділенням управлінської сфери від судової з подвійною системою юрисдикційного контролю [1, с. 86].

Поряд із функціональним і органічним аспектами принципу розподілу влади існують два аспекти поняття «судова влада». У функціональному аспекті судова влада є сукупністю обмежених юридичною конституцією та загальними принципами права юрисдикційних і пов'язаних із ними повноважень держави, що реалізуються від імені народу незалежними посадовими особами (суддями) за особливо обумовленої законом судової процедури, а також іншими посадовими особами, які забезпечують юрисдикційну діяльність суддів. В іншому, інституціональному, аспекті судова влада відображається в нашому мисленні у вигляді відокремленої групи взаємопов'язаних державних установ (в основному – судів), що організують і забезпечують реалізацію суддями юрисдикційних повноважень.

У контексті вищенаведеного відзначимо, що способом досягнення правової держави І. Кант вважав поділ влади на законодавчу, виконавчу і судову, кожна з яких автономна і діє в рамках своєї компетенції. На думку філософа, «якщо перша з влади видає закони як влада суверенна, друга – діє на основі законів, то судова влада говорить про те, що

є право. Вона вирішує спір, виступає проти антизаконних дій» [4, с. 334].

Пізніше послідовники І. Канта аргументували ідею правової держави. Наприклад, Г. Еллінек у своїх роботах стверджував, що «правовою може вважатися лише та держава, у якій законодавець також законний, як і громадянин» [11, с. 23].

З думкою вченого важко не погодитися. Дійсно, у законі повинні бути чітко позначені механізми гарантування та захисту прав громадян від незаконних дій держави щодо них. Основним законом країни є юридична конституція. Тому цілком логічним виглядає закріплення юридичних гарантій та фіксування механізмів роботи цих гарантій насамперед у Конституції країни. Так, С. Котляревський організації правової держави надає особливого значення незалежному деполітизованому суду, що підкоряється, у першу чергу, Конституції і закону. Крім цього, умовою ефективної діяльності суду слугує довіра до нього народу. Втрата такої довіри підриває засади правосуддя та основи правової держави [10, с. 365].

Для втілення в життя принципу кантівського «найкращого ладу» необхідне створення логічного взаємозв'язку примус – захист в особі громадянина. Це означає наступне: громадянин повинен володіти реальною можливістю примусу державних та інших органів, третіх осіб до належного виконання закону точно так само, як держава володіє можливістю примусу громадян до дотримання права. Гармонійна взаємодія цих кореспондуючих можливостей держави та громадянина можна назвати взаємодією інтересів [1, с. 90].

Слід відзначити, що соціальна природа судової влади полягає саме у розв'язанні суддями конфліктів протидіючих інтересів у суспільстві. Розгадка юридичної природи судової влади криється в тому, що судді в конкретному випадку розмежовують вільні сфери сторін, що сперечаються та формулюють відповідні загальнообов'язкові наслідки. Конституційно-правові параметри забезпечення правозахисної функції судової влади обумовлені тим, що сама судова влада є підфункцією більш загального поняття – правоохоронної функції судової влади. Під

правозахисною функцією розуміється на-прямок впливу суду на суспільні відносини, що має своєю метою примусове здійснення порушених або оспорюваних прав і свобод людини і громадянина. Гарантування – різновид забезпечення, тобто такої особливої форми загальної взаємодії елементів дійсності, при якій одні елементи виступають умовою існування або взаємодії між собою інших елементів. Поява в цій системі суб'єкта соціального управління вимагає посилення ординарного забезпечувального впливу в окремих аспектах, що досягається за допомогою додаткових засобів (гарантій). Гарантії покликані здійснювати спеціальне забезпечення, виступаючи додатковими заходами, засобами та способами. Вони цілеспрямовано створюють необхідні умови (середовище) існування і функціонування забезпечуваного об'єкта [1, с. 92].

Що ж стосується наукових підходів учених Західної Європи та Сполучених Штатів Америки, можна відмітити, що їх основою є «абстрактна академічна теорія незалежності судової влади (judiciary) як складової державної влади. Цю ознаку в європейській та американській доктрині судової влади науковці називають чи не найважливішою для розуміння судової влади та її органів у демократичній державі.

Так, на думку Гар Єна, вона покликана «компенсувати недосконалість законодавства або свавілля органів виконавчої влади» [12, с. 13].

Як свідчать наукові джерела, походження цієї ознаки у європейській та американській доктрині судової влади слід пов'язувати із науковими основами демократично-правової теорії трискладової державної влади, а саме її обґрунтованими аспектами щодо взаємоконтролю складових влади та незалежності у виконанні своїх функцій – «система стримувань і противаг у балансі складових державної влади» [14, с. 22–23].

Ще як одну з найбільш досліджених ознак судової влади в західноєвропейській правовій доктрині можна зазначити «ситуативність». Вона співвідноситься із принципом неупередженості судової влади під час виконання покладених на її органи функцій. Також серед ознак судової влади

в демократичній державі американські науковці, зокрема Кейт Малесон, зазначають її «підзвітність громадянському суспільству», яке є «споживачем послуг» судової влади [13, с. 183–210].

Отже, у західноєвропейській та американській правовій доктрині при характеристиці ознак судової влади значну увагу зосереджено на її правовій природі як складової влади демократичної держави. При цьому «ознака» в західній доктрині судової влади розглядається як невід'ємна характеристика її правової природи.

Система ознак судової влади – науково обґрунтована сукупність сутнісних характеристик судової влади, що відображає її правову природу як складової державної влади демократичної, правової держави та має відповідну структуру.

Систему ознак судової влади можна уявити у вигляді трирівневої структури.

Так, первинною характеристикою природи судової влади як державно-правового явища та відповідного наукового поняття є відображення напрямів діяльності держави в конкретно-визначеній сфері, з урахуванням конкретизованих, аутентичних цінностей та орієнтирів, що корелюється із розумінням мети цієї держави в суспільстві, її цілями, змістом функцій, які виконує держава в суспільстві (державних функцій), завданнями, поставленими суспільством перед державою на кожному етапі її розвитку. У структурі ознак судової влади її можна охарактеризувати як комплексну «ознаку призначення» державно-правового явища та відповідного юридичного поняття. Суть цієї ознаки стосовно судової влади можна сформулювати як «відображення змісту теоретико-правових положень про судову владу в демократичній, правовій державі». Первинність зазначеної ознаки є логічно обґрунтованою з огляду на те, що призначення судової влади як «регулятора» справедливості в конкретній демократичній державі відображає зміст встановлених первинних понять (відносно судової влади) – «справедливість», «рівність», «законність» та «правосуддя». А також розуміння кроссекторальних значень правничих понять – «влада», «держава», «державна влада», «функції держави». Ця

ознака є відображенням положень про демократичну, правову державу та її призначення.

Наступним рівнем є ознаки судової влади, що характеризують її як складову державної влади. У цьому контексті слід звернути увагу на питання співвідношення судової влади з іншими складовими державної влади. Саме в такому співвідношенні визначається єдність кожної складової державної влади як частини цілого. Окреслюючи цей рівень, варто зауважити, що він досліджений у межах лише однієї з умовно систематизованих груп вітчизняних підходів до розуміння системи ознак судової влади. Так, у положеннях, запропонованих І. Є. Марочкіним, виокремлено «загальні» ознаки судової влади. Серед них: «цілеспрямованість, вольовий характер, регулююче й організаційне призначення влади, примусовий характер тощо» [9, с. 12–16].

Висновки

Наявність конфлікту, необхідність його врегулювання та встановлення справедливості означає, що юридичні факти, які переважно є основою правовідносин у сфері судової влади, уже відбулися.

У цьому зв'язку слід зазначити можливість перспективного регулювання відносин у сфері судової влади, зокрема шляхом застосування прецедентного права. Однак це питання залишається дискусійним і наразі суттєво не впливає на основний масив правовідносин у сфері судової влади, наприклад, в Україні. Лише в діяльності окремих органів судової влади можна говорити про певні винятки щодо регулювання та здійснення ними правовідносин у майбутньому. Наприклад, у діяльності органів, які здійснюють організаційні напрями діяльності з метою забезпечення функцій судової влади, зокрема щодо добору суддів. При цьому основою правовідносин у сфері судової влади дотепер залишаються юридичні факти, які відбулися.

Специфічною ознакою щодо правовідносин у сфері реалізації судової влади є відсутність ініціювання правовідносин у суб'єкта-носія судової влади. Вона стосується суддів як суб'єктів-носіїв судової влади

в органах, що здійснюють судочинство за певним фактом (судах); суб'єктів-носіїв судової влади, що здійснюють дисциплінарний контроль щодо суддів, які реалізують відповідні напрями за певним фактом та багатьох інших видів правовідносин у сфері судової влади.

Судова влада має винятковий характер, що виражається в повноваженнях різних органів судової влади. Ця ознака характерна для судів як єдиних органів влади, що здійснюють судочинство, суб'єктів-носіїв судової влади органу конституційної юрисдикції та багатьох інших суб'єктів-носіїв судової влади, що мають особливі повноваження.

Реалізація судової влади різними її органами здійснюється, як правило, щодо конкретного випадку з урахуванням усіх специфічних обставин. Так, вирішення судом конкретної справи за певним юридичним фактом з урахуванням різних обставин є прикладом цієї ознаки. Ще одним прикладом є реалізація повноважень дисциплінарними органами судової влади, які ухвалюють рішення на основі конкретних юридичних фактів та обставин. Саме в такій діяльності полягає суттєва відмінність судової влади від законодавчої і виконавчої складових державної влади, сфера «поширення» владних рішень яких поширюється на більш загальне коло правовідносин.

Література

1. Грудцына Л. Ю. Адвокатское право. Москва: Деловой двор, 2009. 320 с.
2. Євтушенко О. Н. Принцип поділу влади та його вплив на формування демократичної моделі державної влади: зарубіжний досвід і Україна. *Наукові праці Чорноморського національного ун-т імені Петра Могили*. Т. 10. 2009. № 97. С. 89–93.
3. Забарський В. В. Принцип поділу влади в українському державотворенні. *Юридичний вісник*. 2014. №2 (31). С. 29–34.
4. Кант И. Критика чистого розуму / Пер. с нем.; предисл. И. Евлампиева. Москва: Эксмо; СПб.: Мидгард, 2007. 1120 с.
5. Лаговський В. М. Принцип розподілу влади та його вплив на систему стримувань і противаг. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2015. Вип. 1. С. 7–11. URL: <http://>

nbuv.gov.ua/UJRN/Pjuv_2015_1_4. (дата звернення: 30.12.2022).

6. Ладиченко В. В. Гуманістичні основи організації державної влади: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01 / Ін-т законодавства Верховної Ради України. Київ, 2008. 42 с.

7. Люшер Ф. Конституционная защита прав и свобод личности. Москва, 1993. 320 с.

8. Смородинський В. С. Судова влада в Україні (загальнотеоретичні проблеми): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2001. 19 с.

9. Судова влада: монографія / І. Є. Марочкін, А. М. Москвич, І. В. Назаров та ін.; за заг. ред. І. Є. Марочкіна. Харків: Право, 2015. 792 с.

10. Томсинов В. А. Сергей Андреевич Котляревский (1873–1939). *Российские правоведы XVIII–XX веков: Очерки жизни и творчества*. В 2-х томах (Том 2). Москва, 2007. С. 364–413.

11. Юрьев С. С. Учение Г. Еллинека о праве меньшинства: лекция. *В мире права*. 2000. № 2. С. 12–41.

12. Gar Yein Ng. Quality of Judicial Organization and Checks and Balances / G. J. Wiarda Institute for Legal Research. Utrecht. 2007. 428 p.

13. Malleson K. The New Judiciary: the effects of expansion and activism. Dartmouth: Ashgate Publishing Aldershot. 1999. 276 p.

14. Vile M. J. C. Constitutionalism and the separation of powers. 2nd ed. Indianapolis: Liberty Fund, 1998. 455 p.

SUMMARY

The judicial power of Ukraine is an independent sphere of public power and constitutes a set of powers for the administration of justice, the interpretation of legal norms, with the corresponding control powers of special bodies – courts. The judiciary must be considered as an independent branch of state power, created to resolve, on the basis of the law, social conflicts between the state and citizens, citizens themselves, legal entities; control over the constitutionality of laws; protection of citizens' rights in their relations with executive authorities and officials; control over the observance of the rights of citizens during the investigation of crimes and the implementation of investigative activities; establishment of the most significant facts and circumstances. The judicial power in modern society, being integrated into the state mechanism, should perform the function of a mediator in disputes between participants of public life and is a rather effective means of reconciliation and resolution of social conflicts. This is the main social value of justice and the main reason why the subjects of social life constitute the judiciary. At the same time, the judiciary (like other branches of government) and the structures of civil society are genetically linked. In a society where there is no place for civil initiative, an independent judiciary cannot exist, and the significant spread of nihilistic attitudes of the mass consciousness regarding legal forms of satisfying one's needs and protecting interests destroys the foundation of the existence of the judiciary.

Key words: judiciary, justice, people's power, state body.